

כיצד לגדל אדם חושב? כיצד ליצור קהילה דמוקרטית?

גיא פינקו

ענת רימון אור ויוסי ארגמן, מחשבה מתקתקת – ג'ון דיואי: עקרונות מרכזיים בתורתו ומחשבה מחודשת עליהם. חיפה: פרדס, 2017

בטרם אציג בפירוט את הרעיונות המובעים בספר אכתוב את השורה התחתונה: אומנם יש בעברית תרגומים לספריו של ג'ון דיואי בנושא החינוך ואף מבואות להגותו החינוכית, אולם עד כה הייתה חסרה הצגה בהירה ונגישה של רעיונותיו החינוכיים. **מחשבה מתקתקת** הוא מבוא בהיר, נגיש ומרתק להגותו החינוכית של דיואי, ובכך הוא משלים את החסר.

ניתן לדמות הגות של פילוסוף לעיר. מקום הכניסה שלך (נקודת הפתיחה) עשוי לקבוע את חוויית העיר שלך, ואת "סיפורך" על אודותיה. הדברים נכונים ביתר שאת בנוגע להגותו של דיואי, שהיא רחבה מאוד. על פי נל נודינגס (2012), רשימה ביבליוגרפית של כתביו מתפרסת על פני 150 עמודים. נוסף על כך, הגותו אינה מתפתחת על פי עיקרון בסיסי, אלא יש בה כמה וכמה רעיונות המשתלבים זה בזה לכדי מבנה מורכב. הגותו של דיואי דומה לעיר עתיקה גדושת סמטאות (דוגמת ירושלים או רומא), כך שהמבקר בה עשוי ליצור מסלולים ייחודיים לו בלא להתחבר לעורק ראשי. לפיכך אין זה מפתיע שמחברים שונים ("מבקרים" שונים, בהגותו) עשויים לנסח "דיואים" שונים, בהתאם לנקודת הפתיחה שלהם. זה אך טבעי שדיואי, כפי שהוא מנוסח על ידי המחברים של **מחשבה מתקתקת**, עשוי להיות שונה מדיואי המנוסח על ידי מבקר אחר.

בחלק הראשון, שהוא עיקרה של סקירה זו, אציג את דיואי כפי שרואים אותו מחברי **מחשבה מתקתקת**. הגותו של דיואי, על פיהם, קרובה לפדגוגיה ביקורתית, אף שהם אינם מציינים זאת במפורש. לכן רב הפיתוי לדון בשאלה: עד כמה קרוב

דיואי לפדגוגיה ביקורתית? בחלקה השני של הסקירה, בהסתמך על הדיון של דיואי בשיח הציבורי והבנתו את הדמוקרטיה, אציג התחלה של חשיבה על שאלה זו. כדי לעניין את קהל הקוראים אציין, שלפרקים נראה דיונו של דיואי בשיח הציבורי כניתוח של המתרחש בימינו, עת שבה עקב שיח ציבורי שאינו מבוסס דיו, אדם עשוי לשאול את עצמו כיצד דמוקרטיה היא מן האפשר.

מחשבה מתקתקת הוא למעשה ספר ראשון בסדרה מתוכננת של ספרים בנושא חינוך. הספר מתחיל בהצגת ה"אני מאמין" של מחבריו בנוגע אליה. הסדרה נועדה לבסס גישה חינוכית שבמרכזה גידול "ילדים חושבים, ביקורתיים, יצירתיים, בעלי יכולות אמפתיות לאהוביהם ולזרים והמבקשים את הטוב לעצמם ולזולתם" (עמ' 7). ניסוח הדברים ואופן הצגתם נועדו להיות נגישים לקהלים שונים – הורים, מחנכים, פרחי הוראה וכל מי שנושא החינוך יקר לליבו.

דיואי, על פי **מחשבה מתקתקת**, מניח כי מטרת החינוך היא לספק תנאים (התנסויות) שיאפשרו לילדים לגדול כאנשים חושבים. חינוך מטפח חשיבה, אם כן, הוא הנושא המרכזי של חלקו הראשון של הספר. הפרקים הראשון, השני והשלישי עוסקים במהות החשיבה ובתנאים המאפשרים את התפתחותה, ובפרק הרביעי מקושרת החשיבה לצמיחה של הפרט ולדמוקרטיה.

כדי שנתון חושי יקבל משמעות, הוא נקשר או מובן במסגרת של מערך ניסיון קיים. לשון אחר: לחוויה יש משמעות כשהיא נקשרת לחוויות קודמות שחווה האדם. לדוגמה, בפגישה עם אדם חדש אני עשוי לשים לב לפרט מסוים בהופעתו – ללבושו, למבטו, לצורת ההליכה שלו וכדומה. התרשמות מפרטים מסוימים מזכירתם כבעלי משמעות נובעת מקישור החוויה של האדם שאני פוגש כעת לחוויות שבהן התנסיתי בעבר. למשל, צורת דיבורו מזכירה לי צורות דיבור של אנשים שאני מכיר. כשהתהליך הטבעי הזה מופרע מתחילה חשיבה, דהיינו "כאשר חוויה מסוימת מסרבת למצוא את מקומה במסגרת מערך ניסיון קיים" (עמ' 25). משהו לא מסתדר לי, אינני מבין את העניין ("תקתוק" השגרה מופרע). תנאי מהותי לחשיבה, אם כן, הוא תחושה של חוסר נחת. לדוגמה, כדי שתתעורר חשיבה מצד ההורים על קשריהם עם ילדיהם (במצבים שבהם התקשורת דועכת וילדיהם אינם מתנהגים כתמול שלשום) צריכה להתעורר לפני כן תחושה של חוסר נחת: משהו כאן לא בסדר.

החשיבה מתפתחת באופן טבעי במסגרת ההתנסות של הילד, כשהילד עוסק בפעילות כלשהי במטרה להשיג משהו, ואינו מצליח. במצב זה הוא חושב – מה עשיתי לא נכון, או מדוע החמצתי את הבנת העניין. בעקבות זאת הוא שוקל אפשרויות שונות להבנה ולפתרון ובודק אותן. לשם המחשה אציג את הדוגמה של האחים רייט, המתוארת בהרחבה במחשבה מתקתקת. האחים רייט עסקו כמה שנים בתעופה כתחביב. התרסקות דאון של מומחה מפורסם לתעופה הייתה המאורע המכונן במסע המחקרי שהוביל אותם בסופו של דבר להיות הראשונים שהטיסו מטוס. ההתרסקות גרמה לחוסר נחת – משהו לא צפוי קרה, ובעקבות זאת התעוררה חשיבה על שאלות יסוד הנוגעות לבניית דאונים (ואחר כך מטוסים). הדוגמה הזאת ממחישה מושגים מרכזיים בתאוריית החינוך של דיואי. החשיבה של האחים רייט התפתחה באופן אותנטי תוך כדי התנסות, מתוך חוסר נחת. בעקבות חוסר הנחת יזמו האחים את סדרת ההתנסויות כדי לחקור את הבעיה ("איך ייתכן שהדאון של המומחה התרסק?"). אם כן, תפקיד החינוך על פי דיואי הוא לספק את התנאים ההולמים להתפתחות החשיבה והלמידה: "את הניסיון למקם את החוויה, לאחר שהוגדרה הבעיה, מכנה דיואי חשיבה. אם בעקבות תהליך החשיבה נוצר מערך מושגים חדש, הרי שהתרחשה לפי דיואי, למידה" (עמ' 44).

חוסר הנחת המקדם חשיבה דומה לכאב פיזי, למשל, של קופץ לגובה שחוהה כאב בשעת הנחיתה בשל קיפול לא נכון של רגליו. אם הישגיו מניחים את דעתו והשגרה מתקתקת, הוא עשוי שלא להפנות תשומת לב לכאב ולא לעצור כדי לחשוב על צורת הקפיצה שלו. כלומר, במקרה זה, הישגים מניחים את הדעת מעכבים חשיבה על השאלה: "מה לא נכון באופן שבו אני קופץ?". המחברים מציגים מעכבי חשיבה מסוגים שונים. הראשון הוא חוסר תשומת לב לחוויה. כלומר החוויה אינה מוכנסת למערך הניסיון, אינה נקלטת כחוויה משמעותית ולפיכך אינה מעוררת חוסר נחת. ניתן להדגים זאת ביחס להידרדרות ביחסי הורה-ילד: ההורה, הטרוד בעניינים אחרים, לא שם לב לירידה בתדירות השיחות, להיעדר שיתוף מצד הילד ולסימנים נוספים, ולכן לא מתעוררת אצלו מודעות לקיום הבעיה. לחוסר תשומת לב לחוויות בעייתיות עשויים לתרום אף היעדר מטרות והנמכת ציפיות. בהיעדר מטרה וציפייה ברורות ייתכן שלא תהיה רגישות לקיומה של בעיה. בדוגמה של יחסי הורה-ילד, אם ההורה אינו מצפה לאיכות מסוימת של תקשורת עם ילדיו ואינו מברר לעצמו את מטרתו כהורה, תיתכן ירידה (סמויה מהעין) ברגישות שלו לסימנים המעידים על קלקולים בתקשורת בינו לבין ילדיו. פעמים רבות, אחרי

תקופה של הידרדרות איטית, כשלבסוף קורה משהו קיצוני, אנשים לא מבינים כיצד זה לא חשו בהידרדרות, בעוד הנורות האדומות היו שם.

מעכב נוסף של חשיבה הוא היעדר קישור בין מערכי ניסיון שונים. כך, הידיעה שתרגולות מוחזקות בתנאים קשים פשוט אינה נקשרת לביצים שמוצעות למכירה במרכול. לכן, הפניית תשומת לב מצד שוחרי זכויות בעלי החיים עשויה ליצור מודעות ציבורית לקשר הסיבתי בין קניית ביצים לתמיכה בתנאי הגידול הקשים של התרגולות. דהיינו, נוצר קישור בין מערך הניסיון (הדל) הקשור לגידול תרגולות למערך הניסיון הקשור לקניית ביצים.

מעכב חשיבה אחר הוא מעכב פעיל. לעיתים, חוויה שיוצרת חוסר נחת ממוקמת באופן מאולץ במערך הניסיון כדי להרגיע את המערכת הקוגניטיבית ולמנוע ערעור על הבניית העולם המקובלת. כך למשל, באמצעות החלפה של הניסוח "פליטים מאפריקה" בהגדרה "מסתננים" משתנה ההקשר המוסרי של המילה פליטים (הקשר שעשוי ליצור חוסר נוחות) בהקשר ביטחוני ש"מסדר" את החשיבה ומונע חוסר נחת. תהליך זה מקביל לתיאור של תומס קון (2005) לשרידות של פרדיגמה מדעית כשממצאים מנוגדים לה מפורשים כך שהפרדיגמה עצמה נשמרת.

הניתוח של גורמים מעוררי חשיבה וגורמים מעכבי חשיבה מוביל את מחברי מחשבה מתקתקת למסקנה, שעל מערכת החינוך לטפח סרבנות מחשבתית. דהיינו, על מערכת החינוך לשאוף לכך שבוגריה יהיו אנשים רגישים לבעיות בדרכי החשיבה המקובלות, אנשים הרוצים לפתח את האופנים שבהם הם מבינים את העולם באמצעות התמודדות עם בעיות – כל אחד בהתאם לתחומי ההתנסות שלו ולמטרות שהוא מציב לעצמו. בסרבנות מחשבתית אין הכוונה רק למישור העיוני. להפך, דינאמי מתנגד לתפיסה שהחשיבה היא פעילות אינטלקטואלית טהורה. חשבו למשל על נגר "דיואני", שמתוך התמודדות מעמיקה עם בעיות בתחום הנגרות (עקב סרבנות מחשבתית להשלים עם בעיות מקובלות, אך סמויות, בשיטות העבודה הקיימות בתחום) יוצר סגנון עבודה ייחודי, ואולי אף שיטות מתקדמות לעיצוב רהיטים. רעיון הסרבנות המחשבתית קשור אף לתחום הערכי-חברתי. על פי דינאמי, במסגרת החינוך לדמוקרטיה תלמידים מתנסים בתהליכים דמוקרטיים בזעיר אנפין, מכירים קבוצות אוכלוסייה שונות ועוסקים בבעיות חברתיות – הכול כדי להרחיב את ההתנסויות החברתיות שלהם, להעלות את הסבירות שייתקלו בחוסר נוחות וכך לפתח חשיבה חברתית עצמאית.

המחברים טוענים שמערכת החינוך כפי שהיא כיום מעכבת למעשה את התפתחות

החשיבה. תלמידים לומדים חומר המנותק מעולם ההתנסות שלהם, ומכיוון שאין להם עניין בחומר הנלמד, לא עשויים להתפתח חוסר נוחות ובעקבותיו חשיבה. יתרה מזו, במערכת החינוך התלמידים למעשה מתורגלים להתעלם מתחושות חוסר הנחת ולהמשיך לשנן חומר שאינו מעניין אותם. כך הם רוכשים הרגל של תקתוק הלמידה והימנעות משימת לב לחוסר הנחת הכרוך בו. אם כן, מערכת החינוך מקדמת למידה לכאורה ומדכאת למידה של ממש. היבט הרסני נוסף של מערכת החינוך הוא, שבתי הספר מעבירים פיסות מבודדות של ידע, שאין קשר בינן לבין עצמן ובינן לבין התנסויות התלמיד. לפיכך, יצירת הקישורים בין מערכי ניסיון שונים ומושגים שונים – שכה חיונית לחשיבה – נעשית בלתי אפשרית.

בחלקו השני של הספר נעזרים המחברים ברעיונותיו של דיואי כדי לעסוק בתחום החינוך המוסרי.¹ הכוונה בחינוך מוסרי היא להגברת הרגישות המוסרית של אדם, כך שיפתח חוסר נחת לפגיעה באנשים אחרים בשעה שהוא מנסה להגשים את מטרותיו. בעקבות חוסר נחת זה מתפתחת חשיבה מוסרית, דהיינו חשיבה כיצד ניתן להקטין פגיעה באחרים או להימנע ממנה. לדוגמה, מודעות של מעסיק לנזק שהוא גורם לעובדיו, חוסר נחת המתעורר בעקבות זאת, וכתוצאה מכך חשיבה על אפשרויות להקטנה או מניעה של הנזק, למשל הפחתה של פריון העבודה כדי למנוע פגיעה בעובדים. דוגמה נוספת: התנהלות מול אויב. כשמתעורר חוסר נחת אצל מי שפוגע באוכלוסייה חפה מפשע ובעקבותיו חשיבה על דרכים לשנות את ההתנהלות כדי לצמצם או להימנע מפגיעה באותה אוכלוסייה. על פי ניתוח זה, מטרה נוספת של החינוך היא פיתוח אנשים בעלי רגישות מוסרית, דהיינו אנשים שמרגישים חוסר נחת מוסרי כשנגרם עוול. עיקר המאמצים של המחברים מוקדשים להסבר של מהות חוסר הנחת המוסרי ולתיאור של מנגנונים פסיכולוגיים וחברתיים שנועדו להפחיתו (ובעקבות זאת להפחית חשיבה מוסרית). אין עיסוק רב באופן שבו חינוך יכול להגביר רגישות מוסרית ובעקבות זאת חשיבה מוסרית. נראה שזהו תחום שבו המחברים מתעתדים לעסוק בהרחבה בהמשך הסדרה.

1 המחברים מציינים שדיואי עסק באתיקה, אולם הם מבחינים בין אתיקה למוסר. עניינה של האתיקה הוא הסדרת כללי התנהגות ראויים בקהילה מסוימת כדי להשיג תוצאות מבוקשות (על ידי אותה קהילה), ואילו עניינו של המוסר הוא הפחתת פגיעה באנשים אחרים, בלא קשר לתוצאות המבוקשות או להגשמת מטרות.

הדגש על סרבנות מחשבתית, חינוך לביקורתיות ביחס לנורמות וערכים חברתיים מקובלים והעיסוק בחוסר הנחת ביחס לעוול מקרבים את דיואי, כפי שהוא מנוסח על ידי המחברים של **מחשבה מתקתקת**, לפדגוגיה ביקורתית (אף שהם אינם מציינים זאת במפורש). בשל ההיקף המצומצם של סקירה זו לא אדון בשאלה עד כמה קרוב דיואי לפדגוגיה ביקורתית, אולם אציג נקודת התחלה לדיון זה.

הפרק החמישי בספרו של דיואי "The public and its problems" (1927) [2004] דן בבטיה הבאה: בשיטה הדמוקרטית, נבחרה הציבור אמורים לדאוג לטובת הציבור כפי שהציבור תופס את טובתו. השיטה הדמוקרטית מניחה, אם כן, שהציבור מסוגל לקבוע מהי טובתו, אולם זוהי הנחה שגויה. לציבור אין כלים ונטייה להבין מהי טובתו. הבנה של "מהי טובת הציבור" מצריכה חקירה או דיון הגיוניים ושיטתיים שמתנהלים במישור הציבורי. ואולם, לאנשים יש דעה קדומה שדיון הגיוני ומבוסס עובדות שמור למדע. בתחומי החברה אנשים מאמינים, במפורש או במובלע, נכון לפעול לפי תחושות.

ניתן להתנגד לכך ולטעון כי כיום יש לציבור מידע רב. אולם מידע זה מעורב בחצאי אמיתות והטיות, כאשר אין לציבור האזרחים כלים כדי לברר את הדברים עד תומם. כמו כן, כיום אמצעי התקשורת (דיואי מציין את הטלגרף, הרדיו והדואר המהיר) מפיצים במהירות את החדשות. אבל מה שקובע מהן חדשות הוא סדר העניינים שבו הדברים קורים. כאשר חדשה רודפת חדשה לא נוצר רצף הגיוני וגיבוש מושגי, שהם הכרחיים כדי להבין את התהליכים החברתיים והפוליטיים. במצב זה, כאשר הציבור אינו יודע מהי טובתו, יש רק אשליה שהממשל (היינו, נציגי הציבור) פועל לטובת הציבור. דיואי טוען, אם כן, כי "עובדות אלו מסבירות מדוע ככל שהדברים השתנו, הם נשארו כפי שהם; זה מסביר את העובדה שבמקום שינוי גורף שהיה מצופה שיתרחש בעקבות יישום המכניזם הפוליטי של הדמוקרטיה, הדבר העיקרי שהתרחש הוא העברת כוח ממעמד אחד למעמד אחר" (Dewey, 1927) [2004, p. 365].²

על פי ניתוח זה, תנאי הכרחי לדמוקרטיה הוא קיומה של קהילה שיש בה דיון ציבורי (קהילה חוקרת). באמצעות דיון ציבורי הגיוני ומבוסס עובדות עשוי הציבור לברר מהי טובתו, דהיינו מהי טובת הכלל. רק במצב שבו הציבור מבין מהי טובתו,

נבחריו יפעלו לטובתו. לפיכך, על פי דיואי, הלוח של החינוך לדמוקרטיה הוא יצירת הרגלי חשיבה קהילתית, ביקורתית ומבוססת על עובדות.

אם כן, דיואי מאמין בדברים אלה: (1) לדיון ציבורי דרושה חקירה הגיונית המבוססת על ידע, כך שהדיון הציבורי יתנהל כדיון מדעי. (2) גיבוש הדעת בענייני ציבור אינו נעשה על ידי הפרט במבודד, אלא באמצעות דיון ציבורי פומבי, שבו נקודות המבט והדעות השונות מוצגות ומתגבשות לכדי החלטה ציבורית. זהו אינו דיון שאנשים מגיעים אליו עם פתרון או עם רעיון מגובש. חלק חשוב בדיון הוא השפעה הדדית וגיבוש דעתם של הפרטים המרכיבים את הציבור בתהליך גיבוש הדעת הציבורי. (3) חקירה בענייני הציבור אינה צריכה להיות הכרעה בין ערכים מופשטים (למשל דת מול חילוניות) אלא דיון ממוקד בבעיות ספציפיות שיש לפתור. (4) באמצעות החינוך החברה עשויה להתקדם למודל של קהילה החוקרת את ענייניה באופן שיטתי. דהיינו, יש להתחיל ביישום מודל הקהילה הדמוקרטית החוקרת במערכת החינוך. זה עשוי לסייע לחברה בכללותה להיפטר מהרגלים עקשנים של התנהלות לא שיטתית בענייני ציבור.

אסיים בציטוט של נודינגס, שבו היא מעריכה את הרעיונות הללו:

ייתכן שההתנגדות הגדולה ביותר לתורתו של דיואי, מנקודת מבטם של מחנכים בני זמננו, היא מיעוט תשומת הלב שניתנת בה לבעיות של גזע, מעמד ומגדר, והדגש המוגזם על כוחה של החשיבה המדעית לפתור את בעיותינו. כאשר דיואי כתב על דמוקרטיה, הוא ראה לנגד עיניו קהילה של נסיינים (אקספרימנטליסטים) נבונים – אנשים שעובדים יחדיו, מנסים, מעריכים את האפשרויות השונות, ובוררים ביניהן. [...] להבנתי ניתן להפעיל את תפיסת הדמוקרטיה של דיואי בבתי ספר, ואם זה יקרה, אכן אפשר שתהיה לכך השפעה חיובית על הדמוקרטיה בכלל. עמדתי צנועה יותר מזו של מתקנים חברתיים, אשר דורשים מבית הספר "לבנות סדר חברתי חדש". איני חושבת שבתי ספר, בהיותם משוכנים בתוך המבנה החברתי הרחב שמסביבם, מסוגלים לכך. אך כמו דיואי, אני סבורה שבתי ספר יכולים לפתח אנשים אשר מבינים באופן ברור יותר ואחראי יותר את המשמעות של חיים בקהילה דמוקרטית (נודינגס, 2012, עמ' 46).

מקורות

נודינגס, נל (2012). **פילוסופיה של החינוך** (תרגום: גדי פרודסקי). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

קון, תומס (2005). **המבנה של מהפכות מדעיות** (תרגום: יהודה מלצר). תל אביב: ספרי עליית הגג וידיעות אחרונות.

Dewey, John ([1927]2004). The search for the great community. In Nancy A. Stanlick, & Bruce S. Silver (Eds.), *Philosophy in America*. Vol 1 (pp. 359-370). NJ: Pearson Education.